

УДК 316.7

Мороз Є.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, м.н.с.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ НАКОПИЧЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

В статті запропоновано розгляд специфіки змін деяких елементів основного каналу накопичення та формування культурного капіталу - сімейного виховання - в контексті сучасних суспільних трансформацій. Відповідно до наведеного аналізу автором запропоновано переосмислення сутності концепту «культурний капітал».

Ключові слова: культурний капітал, виховання, ціннісна система, глобалізація, сімейна модернізація.

В статье предложено рассмотрение специфики изменений некоторых элементов основного канала накопления и формирования культурного капитала - семейного воспитания - в контексте современных общественных трансформаций. Согласно приведенному анализу автором предложено переосмысление сущности концепта «культурный капитал».

Ключевые слова: культурный капитал, воспитание, ценностная система, глобализация, семейная модернизация.

The consideration of specific changes in the main channel of formation and accumulation of cultural capital - family upbringing - in the context of current social transformations are proposed in the article. According to the offered analysis the author proposed redefining the essence of the concept "cultural capital".

Keywords: cultural capital, upbringing, value system, globalization, family modernization.

Актуальність тематики даної статті обумовлена надшвидкими процесами трансформації сучасних суспільних систем, що характеризують перехід до нової стадії його розвитку – від постіндустріального до інформаційного – та призводять до зростання ролі інформації та знання як одних з основних ресурсів розвитку суспільства. Про це наголошують у тому чи іншому контексті відомі соціологи, зокрема У.Бек, Д.Белл, Дж. Гелбрейт, М. Кастельс, Е.Тоффлер, Н.Смелзер, Е.Гіденс та ін. В працях цих та великій кількості інших зарубіжних та вітчизняних соціологів в тій чи іншій формі доводиться, що конкурентноспроможною в епоху інформаційного суспільства стає високоосвічена людина, що має значні комунікаційні, професійні та практичні навички, а отже, володіє великим обсягом культурного капіталу. Логічно постає необхідність врахування соціальних процесів сучасності, зокрема глобалізації, для визначення рівня та характеру функціонування культурного капіталу як на мікро-, так і на макрорівнях. Такі тенденції обумовлюють поширення у соціологічній літературі та загалом у суспільствознавстві усталених термінів «глобальна культура», «сімейна модернізація», «інформатизація», «інтернетизація», «культурний плюралізм» тощо.

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, є об'єктивним атрибутом суспільного життя і висувають нові вимоги до формування знань, навичок, мотиваційного інструментарію та стилю життя людей. Безумовно, стрімка зміна соціальних структур під впливом даних макропроцесів вимагає врахування їх

значного впливу на специфіку функціонування традиційних каналів та джерел накопичення культурного капіталу (ними виступають – сімейне виховання, вища освіта та самоосвіта), що, відповідно, суттєво впливає на зміну сутності даного соціального феномену. Отже, **мета** статті – розглянути специфіку змін сімейного виховання як основного каналу накопичення та формування культурного капіталу в контексті сучасних суспільних трансформацій

Значна популярність поняття «глобалізація» як у сучасній соціології, так і загалом у соціальних науках є не випадковою (більше того, актуальність дослідження даних тенденцій зумовила навіть появу цілком нової форми міждисциплінарного знання – глобалістики), оскільки спочатку, обумовлюючи розвиток економічної сфери, досить швидко даний процес поширився на суспільство загалом, а отже, є об'єктом дослідження царини практично будь-якої площини знання. Незважаючи на корінні відмінності у розумінні глобалізаційних змін та їх наслідків, науковці одноставно визначають поліефект глобалізації на всі суспільні сфери (економічну, політичну, релігійну, культурну, духовну та моральну). Так, глобалізація економічної активності, з якої фактично й розпочався глобалізаційний процес, суттєво впливає на активізацію культурної глобалізації. Варто зазначити, що, аналізуючи демографічний та екологічний фактори глобалізації, глобалізацію техносфери, економіки, геополітики, Ю.Яковець вказує, що найбільш складним і суперечливим чином тенденції глобалізації проявляються саме у соціокультурній сфері – у галузі науки, культури, освіти й виховання, етики, ідеології [1, с.10].

Можна зробити висновок про внутрішньоструктурний вплив сучасних тенденцій на процеси, які відбуваються в межах кожної із соціальних сфер, у даному випадку соціокультурної, що зумовлює характер актуалізації та формування культурного капіталу. Ще У.Бек зазначав, що процеси сучасності характеризуються глобалізацією біографії людини, що змінює процес соціалізації та формує нові ідентичності. «...що таке глобалізація біографії? У добу глобалізації власне життя більше не є осілим та пов'язаним з певним місцем.... це транснаціональне життя, що тече повз бар'єри. Мультилокальна транснаціональність власного життя є подальшою причиною вихолощення національного суверенітету і виходу з ужитку соціології, що перебуває в методологічному націоналізмі та розуміє суспільство територіально. Підпорядкований ... апіорний зв'язок місця та спільності, суспільства поступово зникає. Тепер або з власної волі, або з примусу ... життя людей включає декілька окремих світів. Глобалізація біографії означає полігамію місця; люди люблять відразу кілька місць, кілька культур [2]». В цьому можна віднайти й прояв зазначеної вище складності процесу глобалізації, а отже, й вивчення його впливу на соціокультурну сферу, оскільки, поряд з поширенням індивідуалізації в суспільстві, одночасно відбувається й збільшення рівня залежності людей один від одного, а також і від всесвітніх інституцій, що свідчить про антагоністичність сучасного світу.

Таким чином, суперечності глобальних макропроцесів знаходять відображення у особистості кожної людини, у повсякденних процесах виховання дитини, адаптації, сприйняття нею довкілля тощо. Відомий російський соціолог І.Кон проводить паралель між технічним прогресом та кризою, в якій опинилася традиційна система інтеріоризації попередніх норм та

цінностей. Значним потрясінням для традиційної моделі соціалізації виявилися сучасні тенденції надшвидкісної зміни поколінь техніки, які випереджають демографічну зміну поколінь, що сприяє збільшенню розриву між ними, а також підвищенню напруги та нестійкості процесу соціалізації, що призводить до модифікації усіх без винятку інститутів соціалізації [3, с.20]. В свою чергу, як наслідок змінюються традиційні та з'являються нові агенти «глобальної соціалізації». Перш за все варто вказати на зміни в основній традиційній формі накопичення капіталу – сімейному вихованні, що в межах соціології досліджується як процес «сімейної модернізації».

Не зупиняючись детально на аналізі різноманіття соціальних процесів та явищ, які були причиною та наслідком модернізації сім'ї як соціального інституту, на нашу думку, варто звернути увагу на досить помітну трансформацію традиційних сімейних цінностей, що є ключовим фактором первинної соціалізації у родині та накопичення культурного капіталу, який набувається у результаті такої соціалізації. Стимульовані глобалізацією модернізаційні процеси породжують нове світовідчуття й нові потреби, виразити й задовольнити які неможливо на основі традиційного культурного арсеналу і традиційних цінностей. Відомий теоретик соціологічної концепції капіталів М.Ламонт при дослідженні культурного капіталу вважає за необхідність враховувати цінності індивіда, направлені на залучення до культурного споживання [4]. На нашу думку, тип ціннісно-нормативної системи (а саме, визнання цінності навчання та подальшого культурного розвитку), в межах якої здійснювалася соціалізація, варто враховувати як фактор конструювання, що сприяє або уповільнює накопичення культурного капіталу.

Окрім традиційного виділення у загальній теорії капіталів матеріальної забезпеченості та соціального статусу сім'ї як ключових факторів, що впливають на відкритість джерел накопичення культурного капіталу (зокрема, вищої освіти), соціологи виділяють ціннісні орієнтації батьків як такі, що врешті-решт відіграють вирішальну роль у формуванні культурного капіталу індивіда, оскільки одночасно впливають на формування мотиваційного компоненту, етики та моралі індивіда. Так, зі збільшенням рівня освіти та інтелектуалізації праці батьків зростає й позитивне ставлення їх дітей до цінності навчання, тоді ж як малозабезпечені та малоосвічені батьки ключовим вважають забезпечення матеріального достатку родини, не завжди враховуючи при цьому опосередковану роль освіченості. Зокрема, на думку В.Бікметова, основною причиною, яка впливає на успішність у навчанні та формування життєвих орієнтацій молоді є не склад чи «характер» сім'ї, а її морально-психологічний клімат, ціннісні орієнтації батьків, особливо матері [5, с.87-88]. Варто погодитись щодо важливості даного фактора, однак, необхідно вказати на доцільність врахування та проведення подальших досліджень причинно-наслідкового зв'язку рівнів достатку, культурного капіталу та специфіки етичних цінностей, що переважають у сім'ї. Якщо матеріальний та культурний капітали в більшій чи меншій мірі взаємоконвертуються (це твердження лежить в основі теорії капіталів та визначає його специфіку), то сприятливі моральні стосунки у родині можуть бути як причиною, що зумовлює позитивне ставлення до накопичення культурного капіталу, так і супровідним фактором, що транслюється від покоління до покоління.

Соціологами досліджено, що в глобальному суспільстві споживання традиційні сімейні цінності значно змінюють вектор направлення, частково втрачаючи свої позиції, оскільки на перший план висувається індивідуальний успіх та жорстка конкуренція у його досягненні. Як зазначає О.Здравомислова, здійснюючи досить численний за кількістю джерел аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень, головні тенденції, що характеризують тип сучасної сім'ї, який домінує в Європі та США з середини 1960-их років, демографи пов'язують зі змінами в системі цінностей, насамперед, зі зростанням індивідуалізму та раціоналізму [6]. На сучасному пострадянському просторі також спостерігається зміна ціннісних стратегій виховання, що відображається у деякому зниженні ролі традиційних цінностей (дисциплінованість, слухняність, ввічливість, вміння гарно поводитись, охайність) на відміну від зростання ваги сучасних модерних (відповідальність, самостійність, незалежність, активність, цілеспрямованість, інтелект та широта мислення, прагнення до успіху та інші). Така орієнтація на модерні цінності, а також на демократичний (егалітарний) тип соціалізації є зовсім не випадковою, оскільки суттєво підвищує адаптаційний потенціал індивідів, такий необхідний для самореалізації у сучасному соціумі. Поряд з цим, оцінка значення загальнолюдських етичних цінностей – чесності та порядності – залишається незмінною [7].

Вочевидь, сьогодення завдяки суттєвому впливу інформаційних технологій характеризується підвищенням значення для більшості людей саме соціоматеріальних цінностей (майно, статус у суспільстві, соціальні перспективи) на противагу духовним, фундаментальним у антропологічному відношенні. У глобалізаційній культурі тенденції девальвації та редукування самого поняття духовності є досить помітними. Так, аморальність як одну з основних причин економічної та політичної кризи на пострадянському просторі досліджують українські та російські соціологи Л.Абалкін, В.Ворона, Є.Головаха, І.Дзюба, Р.Ривкіна, М.Шмельов та інші.

Значного впливу на розвиток та перебіг даних процесів відіграють засоби масової інформації, що стандартизують людську поведінку та суттєво впливають на формування ціннісної системи особистості. Зокрема, можна вказати на виникнення протягом останнього десятиліття тенденції стійкого перенасичення телевізійного простору розважальними «реаліті» передач та ток-шоу, метою яких у переважній більшості випадків є боротьба (фізична чи інтелектуальна) гравців за перемогу та головний приз. Спрямованість на лозунг «переможець отримає все, переможений – нічого» породжує у глядачів життєву орієнтацію на егоцентричне досягнення власних цілей у суспільстві конкуренції будь-якими засобами, незважаючи на дружні стосунки, взаємну приязнь чи взаємодопомогу, дружбу.

Інтенсивність та перебіг вищеназваних тенденцій потребує додаткових глибоких досліджень, однак можна стверджувати про наявність збільшення попиту на моральні та духовні людські якості, наприклад, все частіше окрім спеціалізованих знань та вмінь роботодавців у описі вакансії вказує такі якості працівника як чесність, відповідальність, пунктуальність та ін. Саме тому, можливо, зменшується спрямованість людства на класичні загальнолюдські

ідеали поведінки, однак не на їх цінність у суспільстві, що й породжує збільшення попиту на них.

Французький соціолог Франсуа де Сенглі вказує на часткове зникнення традиційної патріархальної моделі сім'ї. Прихильниками згуртованої сім'ї з обов'язковим сімейним дозвіллям, за даними французького науковця, виступають, зазвичай особи, що не володіють значним обсягом культурного капіталу, в той час як прихильниками автономних сімейних відносин виступають ті, хто володіє значними соціальними та культурними ресурсами. Виходячи з цього, Ф. де Сенглі приходить до висновку, що замикання в межах сім'ї-фортеці, яка є недостатньо відкритою для зовнішнього простору, є ознакою певної бідності та нижчого соціального статусу в соціальній ієрархії [8, с.160]. Незважаючи на такі висновки, подальшого з'ясування потребує визначення, чи є сімейна згуртованість фактором, що уповільнює процес накопичення культурного капіталу, або ж, можливо, навпаки – наявність культурних ресурсів впливає на формування антисімейних цінностей до автономності, особистісної та професійної самореалізації тощо.

Корінний перерозподіл сімейних функцій, що спричиняє зміну ролі та інтенсивності впливу сім'ї на розвиток дитини, відбувається в тому числі завдяки кардинальному повороту у зміні ролі жінки в результаті історичних процесів індустріалізації XIX століття та урбанізації XX століття, а згодом – стає частиною глобальних змін у сучасному світі [9, с.42], починаючи з середини XX століття. Це дозволяє дитині професійно самостверджуватися, що в результаті суттєво зменшує вплив внутрішньосімейного оточення на становлення особистості, поступаючись іншим референтним групам, інколи навіть анонімним. Високий рівень зайнятості, розширення діапазону інтересів і кола соціального спілкування сприяли соціальному і культурному розвитку жінок, а особистий заробіток давав їм також і економічну незалежність. Разом з тим, у переважній більшості випадків хатня робота та виховання дітей не знімалися з функціональних обов'язків жінки і, таким чином, сприяли подвійному її навантаженню, що, в свою чергу, негативно позначалося на виконанні як тієї, так і іншої соціальної функції.

Широкі можливості реалізації цінностей професійного самоствердження та кар'єрного зростання є новими для жінок в розвинених західних суспільствах, де досить важко поєднати з функціями материнства та ведення домашнього господарства, на відміну від чоловіків, звичні гендерні ролі (годувальника та голови сім'ї) яких залишаються в цілому незмінними. У менш розвинених країнах причини зміни гендерних статусів дещо відрізняються. Самоусунення батьків від виховного процесу, зокрема у російському суспільстві, пов'язано як з необхідністю заробляти гроші, так і з втратою виховних навичок, звичкою перекладати відповідальність за долю дітей на державу і суспільство (як наслідок радянського періоду, під час якого на державному рівні вирішувалися такі проблеми, як забезпечення житлом, роботою, освітою, медичною допомогою і відпочинком). Суттєво послаблений процес соціальної репродукції замінений низкою інших – впливом засобів масової інформації, дружнього оточення та новим, однак досить значним агентом соціалізації – віртуальними мережами. Модернізація соціального інституту сім'ї, зумовлена численними об'єктивними соціальними процесами

(зменшення кількості шлюбів та їх «старіння», збільшення кількості розлучень, скорочення народжуваності, перерозподіл гендерних обов'язків та ролей у родині тощо), в свою чергу чинить значний вплив і на методи та характер виховання у родині. Так, особливістю сучасного процесу соціалізації стає переривчастість та несумісність попередніх традиційних патернів поведінки, оскільки підлітки в прагненні до автономії встановлюють свої власні норми, що різняться від тих, що панували у попередніх поколіннях, покоління їх батьків [10, с.247-248].

Крім того, ймовірно, значної шкоди молодому поколінню завдала гіпертрофія суспільного виховання (зокрема, збільшенням впливу засобів масової інформації), що відривала дітей від майже цілодобового спілкування з батьками вже в ранньому дитинстві, коли формується характер людини і закладаються основи її соціалізації. Це вимушене роз'єднання дітей і батьків, безумовно, послабило морально-виховальний потенціал сім'ї та сприяло разом з послабленням сімейних зв'язків зростанню автономії та самостійності особистості [7, с.52].

З одного боку, різноманіття стилів життя, культурних зразків та моделей поведінки, широкий вибір яких пропонує сьогодення молодій людині, сприяє зростанню її свободи і активності та, з іншого боку, зникненню стійких усталених патернів включення до суспільства, оскільки ані первинна соціалізація, ані ранні стадії вторинної соціалізації часто є незавершеними та варіативними. Такий тип сучасної соціалізації, на відміну від її традиційного типу (за словами П.Бергера «соціалізація у відкрите закінчення» [10, с.247]), не дає її суб'єкту готових сталих життєвих сценаріїв, а лише надає можливість пошуків самого себе, що, можливо, може відбуватися й протягом усього життя, а отже, неодмінно має риси невизначеності [8, с.169]. Однак, вищенаведені висновки варто розглядати лише як тенденції сьогодення, які в жодному разі не знецінюють роль традиційних інститутів соціалізації – родини та близького оточення, однак надають спрямування та специфіки їх реалізації. Сім'я та школа хоча й не відповідають більше класичним соціологічним моделям пояснення їх функціонування, однак це не свідчить про зниження ролі цих соціальних інститутів, а лише про ускладнення їх актуалізації.

Те, що у сучасному суспільстві саме школа стає основним публічним простором, який регламентує життя дітей, не нівелює соціалізуючої ролі сім'ї, однак призводить до її модифікації. Сімейні стосунки частково втрачають авторитарність – діти вже є не просто перш за все потенційними спадкоємцями, а особистостями, які потребують до себе поваги. Таким чином, поширення егалітарного типу внутрішньосімейних стосунків на відміну від патріархального призвело до часткового, однак відчутного зникнення ієрархічності взаємостосунків між батьками та дітьми: для сімей першого типу є характерним ставлення до дітей як до рівних собі, толерантність до їх відмінності у думках. У таких сім'ях соціалізація набуває характеру заохочення, що відбивається й на виховних стратегіях заохочення та покарання [11]. За дослідженнями Ж.Донзело, підліток під впливом психологізації сім'ї як спадкоємець набутих у школі досягнень та дипломів відтворює батьківський культурний капітал, однак одночасно потребує особистісного визнання та певної автономії як особистість в межах школи і в межах сімейного кола,

наприклад, відстоюючи право на власну культуру та територію [8, с.169]. Прикладом такого групового самоствердження молоді може слугувати відносно нещодавня поява, а потім й розширення субкультур (хіппі, панки, готи, прихильники рок-музики та багато інших), які відображають специфіку соціокультурної сфери саме в наш час. Так, проявом нових моделей соціалізації є молоді люди «самі для себе»: вони конструюють себе, взаємодіючи як з інститутами, так і з однолітками засобами неформальних способів освіти [11, с.189]. Окрім позитивних ознак, варіативність соціальної репродукції характеризується й наявністю непорозумінь між поколіннями, що також в свою чергу посилюється швидким розвитком технологій і техніки, в результаті чого діти виховуються в цілком інших умовах та отримують цілком нове розуміння функціонування соціальних технологій порівняно з батьками. Сім'я, отже, втрачаючи попередню патріархальну авторитарність, все ж таки залишається одним із найважливіших агентів соціалізації поряд з виникненням у її межах інших зовнішніх агентів.

Висновки. Дослідження процесів глобалізації саме в соціокультурній сфері набувають особливої складності через суперечності та антагонізми, що відбуваються в ній та проявляються в розвитку таких соціальних процесів, як глобалізація біографії особистості, культурної плюралізації, сімейної модернізації, ціннісної трансформації та ін.. Так, зміни у внутрішньосімейних взаєминах та вихованні, в свою чергу, призводять до появи нового типу незавершеної, або відкритої соціалізації, що є наслідком зменшення внутрішнього контролю, демократизації стосунків між батьками та дітьми, дезорієнтації індивіда у зв'язку зі значним розширенням патернів та моделей майбутнього, а також появи нових агентів соціалізації. Внаслідок цього змінюється традиційний процес сімейної репродукції як основи загальної концепції капіталів за П.Бурдьє, що вимагає переосмислити концепт «культурний капітал» відповідно до актуальних тенденцій сьогодення.

Література

1. Яковець Ю. Глобальні тенденції соціокультурної динаміки і перспективи взаємодії цивілізацій у XXI столітті / Ю.Яковець // Економіка України. – 2000. – №3. – С. 8-17.
2. Бек У. Собственная жизнь в развязанном мире: индивидуализация, глобализация и политика / У. Бек // Проблемы теоретической социологии. – 2003. – Вып. 4. – С. 211-221.
3. Кон И. Психология ранней юности: Кн. Для учителей / И.Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 252 с.
4. Lamont M. Money, Manners, and Morals: The Culture of the French and the American Upper-Middle Class / Lamont Michele. – University Of Chicago Press: Chicago, 1992. – 320 p.
5. Бикметов Е.Ю. Взаимодействие семьи и школы в социализации индивида / Е.Ю.Бикметов // Социологические исследования. – 2007. – № 9. – С. 86-92.
6. Здравомыслова О.М. Семья: из прошлого – в будущее [Електронний ресурс] / О.М.Здравомыслова // Интернет-конференция «Гендерные стереотипы в современной России» Режим доступа до ресурсу: <http://www.ecsocman.edu.ru/text/16209413/>
7. Преснякова Л. Трансформация отношений внутри семьи и изменение ценностных ориентиров воспитания / Л.Преснякова// Отечественные записки. – 2003. – №3. – С.39-56.
8. Шманкевич Т.Ю. «Затмение семьи»: дискуссия во французской социологии / Т.Ю.Шманкевич // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Т. VIII, № 3. – С. 157-173.
9. Голод С.И. Социолого-демографический анализ состояния и эволюции семьи / С.И.Голод // Социологические исследования. – 2008. – Т. 7, № 1. – С.40-49.

10. Бергер П. Социология: Биографический подход / П.Бергер, Б.Бергер, Р.Коллинз // Личностно-ориентированная социология. – М.: Академический проект, 2004. – 608 с.
11. Деруэ Ж.-Л. Образование: область поисков общества / Ж.-Л.Деруэ [пер. С.В.Нелюбова] // Журнал социологии и социальной антропологии. Специальный выпуск: Современная французская социология. – 1999. – Том 2. – С.185-187.

УДК 316. 334.23

Сірий Є.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, д.соц.н., доц.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АСПЕКТІ РИНКОВО-ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕГМЕНТУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається комплексне питання стосовно можливості застосування засад інституціонального підходу як метаметодологічного засобу у вивченні аспектів розвитку ринково-підприємницької системи як трансформаційного компонента сучасного українського суспільства.

Ключові слова: інституціоналізм, засади, суспільні трансформації, ринково-підприємницька система, інститути, економічні реформи.

В статье рассматривается комплексный вопрос относительно возможности применения принципов институционального подхода как метаметодологического средства в изучении аспектов развития рыночно-предпринимательской системы как трансформационного компонента современного украинского социума.

Ключевые слова: институционализм, основы, общественные трансформации, рыночно-предпринимательская система, институты, экономические реформы.

The possibility of application of the principles of institutional approach as metamethodological instrument of the study of the aspects of development of the market-enterprise system as a transformation component of modern Ukrainian society is substantiated in the article.

Keywords: institutionalism, bases, public transformations, market-enterprise system, institutes, economic reforms.

Актуальність. Поява нових соціальних феноменів, більшість з яких кардинально змінюють соціальну дійсність, потребують як предметно-змістовного теоретизування, так і пошуку відповідних концептуальних засад його осмислення, як фундаменту формування теоретико-методологічних підходів щодо аналізу, пояснення та інтерпретації останніх, з вирішенням завдань практично-прикладного характеру. Подібні зміни, про які йдеться, завдячуються зокрема і формуванням ринкових відносин, підприємницької свободи, експансії інноваційності, свободи та демократії, радикально нових ціннісних установок що ініціюють відповідні структурні трансформації.

Однак, як стає очевидним, з формуванням ринкових відносин не відбувається автоматичного становлення підприємництва, виникнення активно діючих суб'єктів господарювання. Наприклад, в Україні, при широкому його розмасі, так і не відбулася його остаточна інституціалізація. Як з'ясувалося на практиці, далеко не кожна модель ринкової економіки здатна продемонструвати прийнятну ефективність, зокрема з погляду створення мотивації для успішної підприємницької діяльності. Крім того, перед